

Božo Madžar, *Prosvjeta. Srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Odjeljenje društvenih nauka, knjiga V, Banja Luka – Srpsko Sarajevo, 2001., str. 335.

Dominantni utisak koji ova monografija ostavlja je nužno podsjećanje na neko bivše vrijeme u kome je djelo historičara bilo rezultat velikog strpljenja i dugotrajnog, marljivog istraživanja, kao i čvrste odluke da se svaka činjenica provjeri, te onda uvrsti u djelo. To ovom djelu obezbjeđuje trajnu vrijednost, isto kao što joj je vrijednost i neopterećenost ideološkim strujanjima koja su svojstvena novom valu historioografskih djela koja pokušavaju kontrolisati prošlost, time i sadašnjost. Ovo djelo sa sobom ne donosi traumatizovanu zaokupljenost prošlošću koja pojedinca ili narod vidi kao razlog za ponos ili kao žrtvu, niti je ta prošlost ideal za budućnost. Jednostavno, pokušala se rekonstruisati djelatnost srpskog prosvjetnog i kulturnog društva u Bosni i Hercegovini - *Prosvjete* tokom njenog djelovanja od 1902. do 1949. godine i time dijela stvarnosti Bosne i Hercegovine u prvoj polovini dvadesetog stoljeća.

Može se reći i da stroga dokumentovanost djela odaje prezasićeni pozitivizam, ali je i to rezultat vremena u kome je nastajalo. Upravo u Institutu za istoriju u Sarajevu je 1986. odlučeno da se naučno obradi istorija ovog srpskog društva koje je svojim postojanjem omogućilo obrazovanje moderne, nacionalne inteligencije s namjerom da u svoje ruke preuzme vođenje državne administracije. Strpljivi rad Bože Madžara u arhivima, prvenstveno Arhivu Bosne i Hercegovine, čiji je bio i direktor od 1966. do 1982. godine, rezultirao je, pored iskazanog interesa za mnoge teme iz bosanskohercegovačke prošlosti, zaokruživanjem dva veća djela iz prošlosti srpskog kulturnog kruga. Prvo djelo, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, u knjigu pretočena doktorska disertacija je nezaobilazno u izučavanju društvenih, političkih i kulturnih prilika u doba austrougarske uprave. Pred nama je sada drugo veliko, i na žalost posljednje, djelo ovog autora o djelatnosti srpskog prosvjetnog i kulturnog društva *Prosvjeta* kojim se uveliko popunila historioografska praznina o djelatnosti srpskog građanstva u Bosni i Hercegovini i koja dokumentovano prati njen tok kroz vrijeme i različite državne, a time i političke i društvene okvire – austrougarski, Kraljevine SHS/Jugoslavije, te do ukidanja *Prosvjete* u socijalističkoj Jugoslaviji.

Najvećim dijelom je u monografiji zastupljen period vladavine Austro-Ugarske Monarhije, odnosno period osnivanja i djelatnosti *Prosvjete* od 1902. do 1914. godine. Uvodna poglavlja donose prosvjetne prilike kod Srba Bosne i Hercegovine nakon okupacije 1878. godine i djelatnost srpsko-pravoslavne opštine, čiji članovi, kao ni vođstvo pokreta za vjersko-prosvjetnu autonomiju nisu bili zaslužni za osnivanje *Prosvjete*. Sve zasluge za pokretanje ovog, prvenstveno nacionalnog i prosvjetnog društva pripadaju školovanoj, studentskoj omladini koja je svojom nacionalnom i patriotskom aktivnošću u Beču dovela pred svršen čin kako austrougarsku vladu, tako i svoje sunarodnike, vođe autonomnog pokreta. U ovoj studentskoj družini naći ćemo sve buduće nosioce budućeg političkog, nacionalnog i kulturnog života Srba u Bosni i Hercegovini koji u svojim zahtjevima za osnivanjem *Društva za potpomaganje siromašnih Srba visokoškolaca iz Bosne i Hercegovine na velikim školama u Beču*, nekom vrstom preteče *Prosvjete*, navode da u Bosni i Hercegovini nema više od 10 srpskih porodica koje mogu školovati po jedno dijete i time nude osnovnu misao vodilju kasnije osnovane *Prosvjete* o školovanju srpske omladine i stvaranju srpske inteligencije. Molbu za osnivanje novog društva, uz nacrt statuta, predalo je 29 potpisnika, ali među tim imenima nije bilo nijedno iz redova vođstva autonomnog pokreta. Mada se tada učestvovanje u radu srpskih društava i njihovo potpomaganje smatralo prvorazrednom nacionalnom obavezom svih Srba, u ovom činu se naziru tokovi budućih generacijskih sukoba među bosanskohercegovačkim Srbima.

Monografija detaljno razrađuje organizaciju *Prosvjete* čiju je maksimu "Narod je kulturno jak, ako su mu jaki i obrazovani svi slojevi društveni i ako svi ti slojevi umiju zajednički da rade svugdje, gdje se tiče interesa cijeloga naroda" provodila skupština društva sa svojim glavnim odborom i pododborima, na čelu sa predsjednikom društva i sa podrškom mnogobrojnog članstva, kategorisanog u dobrotvore, utemeljivače i pomagače u zavisnosti od visine uplata društvu. Malobrojni profesionalni kadar društva zahtijevao je stalno angažovanje članstva, što je rezultiralo učestvom gotovo sve srpske inteligencije iz Sarajeva u radu glavnog odbora *Prosvjete*. Širenje djelatnosti društva u ovom periodu se ogledalo pored stipendiranja učenika i studenata i u školovanju zanatlija, što je bilo objašnjeno potrebom za ekonomskim napretkom srpskog naroda i njegovim izvlačenjem iz teške zaostalosti. Za pitomce su obezbjeđivani i đачki domovi. Godinama su organizovani i tečajevi za nepismene i u tu svrhu je *Prosvjeta* štampala i bukvar kao pomoćno sredstvo ovom pionirskom radu. Posebnu stavku u širenju djelatnosti društva igralo je osnivanje *Srpske centralne biblioteke* sa brojnim okružnim i kotarskim bibliotekama i pokretnim bibliotekama koje su se prenosile iz jednog mjesta u drugo, a brigu oko ovih poslova je na sebe preuzimao dugogodišnji bibliotekar Đorđe Pejanović, koji je tu svoju dužnost obavljao od 1912. do 1949. godine. *Kalendarom "Prosvjeta"* i izdavanjem "*Prosvjete*"

– lista za narodno prosvjeđivanje društvo je nastojalo da informiše svoje članove o svojoj djelatnosti, ali je kloneći se sve vrijeme politike postepeno izrastao u pravi “narodni list, pravu narodnu knjigu” nudeći širokom krugu čitalaca mnoge informacije iz oblasti istorije, književnosti i poljoprivrede. Osnivanjem srpskih zemljoradničkih zadruga *Prosvjeta* je učinila prve korake na ekonomskom organizovanju Srba i ponudila pomoć na najkonkretniji način, a svoj doprinos je dala i pri organizovanju “Pobratimstva”, antialkoholičarskog društva, kao i pri formiranju “Sokola”. Sve ove aktivnosti *Prosvjete* bile su tačke optužnice njenim članovima tokom iznimnih mjera 1913. godine, a naročito tokom I svjetskog rata i od Monarhije provođenih “veleizdajničkih procesa” bosanskohercegovačkoj srpskoj inteligenciji, koja je gotovo u potpunosti bila angažovana u nekoj od *Prosvjetinih* djelatnosti.

Za razliku od prvog dijela monografije, koji čini gotovo dvije trećine teksta, drugi dio koji se odnosi na period između dva svjetska rata je upola manji i sagledava obnavljanje društva i organizacioni razvoj i rad *Prosvjete* u sasvim novim okolnostima. Promjenama pravila društva prethodilo je obrazloženje da “danas *Prosvjeta*, ako hoće da je savremena, kakva je uvijek bila, treba da postavi drugi cilj. Srpski narod obračunao je sa svima svojim neprijateljima i ujedinio se je. Opasnosti za srpsko ime više nema. Rad svoj *Prosvjeta* ne može i neće da ograniči samo na Srbe. Svoj rad želi proširiti na sve državljane našega Kraljevstva”. Ovakvu, jugoslovensku orijentaciju društva, izloženu na glavnoj skupštini, kritikovali su neki krugovi optužujući Glavni odbor za vođenje anacionalne politike. Slična mišljenja su se čula i tokom tridesetih godina kada je u skladu sa političko-administrativnom podjelom države na banovine došlo do decentralizacije i reorganizacije društva. Djelatnost društva se u vrijeme Kraljevine donekle izmijenila, jer se više pažnje poklanjalo stipendiranju srednjoškolaca i zanatlija, kao i drugim vidovima aktivnosti kao što su bile škole za seoske domaćice, organizovanje popularnih predavanja uz filmske projekcije, analfabetski tečajevi, kao i rad na privrednom uzdizanju srpskog naroda osnivanjem *Privredne zadruge*. Izdavačka djelatnost društva se proširila sa pružimanjem *Srpske diioničke štamparije*, a nastojalo se obezbijediti mreža domova koja bi omogućila bolji i kvalitetniji rad pitomaca. Nastojanja *Prosvjete* da dođe do povezivanja kulturno-prosvjetnih organizacija u zemlji nije donio one rezultate koje je ona očekivala, ali i sam taj napor koji je ovo društvo uložilo bio je isuviše iluzoran i idealistički, jer se dešavao u vrijeme kada su svi pravci u društvu išli ka njegovoj dezintegraciji.

Treće poglavlje čini djelatnost *Prosvjete* od 1945. godine do njenog ukidanja 1949. godine, i nazvan je *Djelatnost Prosvjete u okviru Narodnog fronta*. Rad na likvidaciji nepismenosti, otvaranju centralne biblioteke sa preko 300.000 knjiga i izdavačka djelatnost koja je nastavljena uporedo sa organizovanjem kulturno-prosvjetnih priredbi i popularnih predavanja podgrijava je nerealne nade i želje *Pros-*

vjetinih funkcionera u novoj društvenoj i političkoj konstelaciji. Ipak, nakon četiri godine narodofrontovskog života, izvještaj na glavnoj skupštini *Prosvjete* 9. marta 1949. godine je govorio o rasulu društva, prekidu korespondencije glavnog odbora sa organizacijama na terenu i vrlo malom iznosu skupljene članarine. Sekretar društva dr. Borivoje Knežić se složio sa predstavnikom *Preporoda* da se društva likvidiraju, a imovina preda "...onom kulturno-prosvjetnom faktoru koji im je najbliži i koji je nosilac kulturno-prosvjetnog rada, a to je Savez kulturno-prosvjetnih društava". Na Đurđevdan iste godine, šestog maja, predstavnici *Prosvjete* – dr. Teodor Ilić, Đorđe Pejanović i Bogdan Samardžić su predali imovinu društva predstavnicima Saveza kulturno-prosvjetnih društava NRBiH Dževadu Dautoviću, Mari Lukanc i Omeru Kopiću i o tome sačinili zapisnik koji u potpunosti donosi ova monografija.

Posebna poglavlja ovog Madžarovog djela predstavljaju ona koja se bave finansijskim poslovanjem *Prosvjete*, praćenjem rasta imovine društva, njenim raspolaganjem, kao i načinom raspodjele novčanih potpora. Dokumentovano se nude podaci i o nekretninama *Prosvjete*, sve od njenih početaka, pa do ukidanja 1949. godine. Na isti način je popraćeno uništavanje *Prosvjetine* imovine za vrijeme I i II svjetskog rata.

Djelo takode nudi obilje podataka o ličnostima manje ili više ključnim za rad *Prosvjete*, za srpski, kulturni i nacionalni rad u Bosni i Hercegovini i doprinosi otvaranju mnogih pitanja iz bosanskohercegovačkog političkog, ekonomskog i kulturog života. Osim toga, zajedno sa već objavljenim monografijama o radu *Gajreta* i *Narodne uzdanice* uveliko popunjava istoriografsku prazninu o djelatnosti kulturnih i prosvjetnih društava u Bosni i Hercegovini i nudi mogućnost za prepoznavanje jednog istog civilizacijskog kruga kome ova reprezentativna društva pripadaju, odbijajući svaku moguću zanemarenost. Služeći u prvom redu nauci, pa pravednosti i vlastitom moralnom stavu, toliko teško podnošljivom mnogima, kloneći se koliko je u ljudskoj moći moguće, autor ove monografije zaslužuje dostojno mjesto u bosanskohercegovačkoj istoriografiji. ■

Sonja Dujmović